

A TÖRÖK KORI MINDENNAPOK EMLÉKEI HATVANBAN

Válogatás a Hatvany Lajos Múzeum hódoltság kori anyagából

Az elmúlt években megjelent Hatvani Kalendáriumok hasábjain már sokan és sokféleképpen írtak a török kori Hatvanról, annak eseményeiről, személyeiről, az itt állomásozó törökök ügyeiről és kultúrájáról, de talán elmondható, hogy még nem esett részletesen szó a konkrétan megfogható, megmaradt tárgyi emlékekről. Ez a kis összeállítás most arra törekszik, hogy bemutasson a Hatvanban megtalált és azóta a Hatvany Lajos múzeumban őrzött hódoltság kori leletekből néhányat – természetesen a teljesség igénye nélkül –, amelyek leginkább az egykori hétköznapokba adnak betekintést.

A korabeli viselet emlékei

Bár a török kori viseletről már több forrás is rendelkezésre áll a kutatóknak, mind írásos emlékek, mind korabeli ábrázolások formájában, viszont régészetileg nem igazán megfogható ez a téma, hiszen viseleti elemekre leginkább temetkezések feltárása során bukkanhatunk. De ez a lehetőség is igen korlátozott, hiszen egyrészt a ruházat maradványai az éghajlati adottságok miatt nem konzerválódnak a sírokban, másrészt a halott lepelbe csavarása sem segíti a viselet megmaradását. Viszont más régészeti jelenségekből tudunk rá következtetni: a zárt leletegyüttesekből, legyen szó akár elásott kincsleletről, vagy egykori kútban vagy szemetesgödörben megőrződött leletcsoportról. Ilyen együttesből álló leletek lehettek a Doktay Gyula által is megmentett cipőtálp maradványok, melyeket 2017-ben pályázat útján restaurált múzeumunk. A török kori tárgyak gyűjtését még az első múzeumigazgató Doktay Gyula kezdte el a volt hatvani vár területén. A cipőtálpak megtalálásának körülményeiről így írt:

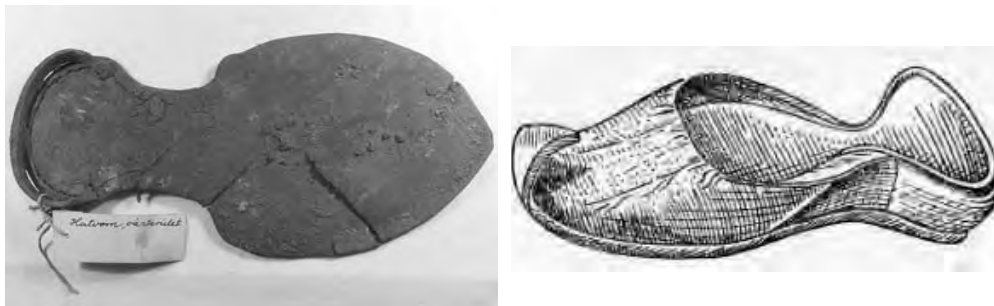
„Érdekes leletre bukkantak a munkások a szennyvíz levezető csatorna árkának ásásakor a volt várterület részén, a régi Lakatos ház udvarán. A föld kitermelése közben, 2 m-től kezdve, az ásó nyomán vékony bőrlemezek kerültek elő a birkatrágyás rétekből: a hatvani török várvédők és török lakóinak bocskortálpai. Ezek a megpatkózott, megszőgelt közel 400 éves bocskortálpak a török-kor emlékei.”¹

A hatvani vár egykori területén talált 1. típusú cipőtálp)

A cipőtálpak kiképzésük alapján két típusra oszthatóak. Az 1. típus gömbölyű formát mutat, a cipő sarka és feje közötti szakaszon (másnéven a lágyékon), alig vagy csak igen enyhén keskenyedik, az orr hegyesen kunkorodik. Néhány darab sarkán megfigyelhető a 2 vagy 3 karommal a talpba rögzített vaspatkó vagy

annak maradványa is, ugyanis e cipőknek nem volt még magasított sarka, hanem a patkó szolgált a sarok megerősítéséül. Az 1. típus példányai leginkább csizmákhoz tartozhattak, ugyanis a 19. századi népi anyagban is feltűnik ez a talpforma, tehát a későbbi korokban széles körben elterjedt formáról beszélünk. Viszont nem szabad teljes mértékben kizárni más cipőfajtákat sem, ugyanis a talpakhoz más, egyéb török lábbelikre jellemző felsőrész is elképzelhető, sajnos azonban az archaikus török anyag nem igazán ismert/kutatott Magyarországon, így ismeret hiányában nem tudunk pontos analógiákat adni.

A 2. típusú cipőtalp, és távoli analógiája (Gáborján Alice cikke nyomán)

A 2. típus talpai ugyancsak gömbölyűek, viszont a talp lágyéka keskeny és a sarokrész hirtelen és erősen szélesedik ki. Az orr szintén hegyes és kunkorodó. Néhány darabon szintén a ráerősített patkó nyomaival találkozunk. Hasonló darabokat találtak Szolnokon 1951-ben a Tisza medrében, illetve az egri Dobó István Vármúzeumban is fellelhetők e típus példányai. Ennek ellenére előfordulása a magyar anyagban ismeretlen, Gáborján Alice a szolnoki vár cipőtalp leleteinek feldolgozója csak egy távoli, török párhuzamot talált. Viszont ez sem tökéletes analógia, mivel e török papucs sarka nem patkóval megerősített, hanem telitalppal magasított (hasonlatos a mai női telitalpú szandálok kiképzéséhez).

Összességében elmondható, hogy az analógiák és a korabeli ábrázolások alapján a Hatvanban talált cipőtalpak készítési idejét a 17–18. századra tehetjük. Pontosabb datálás nem lehetséges, mivel a tárgyak megtalálásakor más, kor specifikus régészeti lelet nem került elő.

Egy török háztartás tárgyai

Szintén Doktay Gyula gyűjtései közé sorolhatók a Hatvani Lajos Múzeum helytörténeti kiállításában is látható fémből készült korsó töredékek. Autentikus megnevezése ezen egyszerű kiképzésű, kiöntőcsővel rendelkező, általában díszítetlen korsóknak az ibrik, mely a későbbi korokban kisebb jelentésváltozással (vizesedény, vizeskanna jelentésben), de fennmaradt a magyar nyelvben. Az ibrik a leggyakoribb török kori fémedénynek mondható, hiszen a törökök mindennapi háztartásának kötelező kelléke volt. A folyadéktároláson kívül a napi ötszöri ima előtt elvégzendő rituális mosakodás eszköze is lehetett.

Az ibrikekben legtöbbször vízen kívül kávéat tároltak vagy szolgáltak fel, amely ital maguk a törökök közvetítésével került hazánkba, és megjelenésekor Európában „fekete levesnek” vagy „az ördög italának” is nevezték. A kávéat először Jemenben a XV. században kezdte el használni egy vallási közösség, a szufi dervisek rendje, a célból, hogy az Istennel való titok-

Töredékes török kori ibrik)

zatos egyesülést célzó éjszakai szertartásaikon (*zikr*) elűzzék az álmat és a fáradságot. Az ital a vallási közegekből kikerülve hamar ismertté és népszerűvé, egyúttal közösségformáló erővé vált a XVI. században megnyíló kávéházak által, melyeket a különböző társadalmi rétegek más-más okból kerestek fel. Az elit kvázi irodalmi szalonként tekintett a kávéházakra, ahol felolvasásokat, vitaesteket tartottak saját verseikből. Az alacsonyabb társadalmi csoportokat inkább a játékszenvedély csalogatta be ezekben az intézményekbe, hogy a különféle szerencsejátékok által egy kis pénzhez jussanak. Viszont a kávéház tulajdonosai a szórakoztatásra koncentráltak: árny- és bábjátékosokat, zenészeket, mesemondókat fogadtak fel. Utóbbiak az általunk is ismert Evlia Cselebi szerint már a XVII. században önálló céhbe tömörültek, tehát igazi mesterembereknek tartották őket akkoriban.

Magyarországra a kávé az oszmán megszállás után, a XVI. század végén jutott el, és elsősorban az itt tartózkodó törökök itták előszeretettel. A magyar társadalom

(annak is a felső osztálya) jobbára csak a hódoltság elmúltával kapott rá a kávéivásra. Az előbb említett Evlia Cselebi a hatvani vár leírásakor konkrétan nem említi kávéházakat (csak szórakozóhelyeket a belső vár két kapuja között), ennek ellenére a Hatvani Lajos Múzeumban őrzött ibrikék bizonyítják, hogy a hatvani törökök közt is elterjedt volt a kávéfogyasztás.

Visszatérve a tárgyi emlékekre, a törökök háztartási felszereléseiről írásos források is maradtak ránk. Az adóösszeírásokban és a hagyatéki leltárakban rendre beszámolnak egy-egy tulajdonos mekkora javakat halmozott fel élete során. Ezekből a leírásokból következtethetünk egy átlagos török háztartás edénykészletére, amely a következő elemekből állt: a fém-

Egy török kávéház ábrázolása

edényeken belül egy-két bogrács, kanna, egy-két kiöntőcsöves korsó és tál, néhány talpas tál és bögre, több csésze és főzőedény, sütőtál, amelyek kiegészültek a kerámiaedények sorával (ez a készlet természetesen a tulajdonos vagyoni helyzetétől függően változhatott). A hatvani múzeum a felsorolt edénykészlet tárgyaiból az ibrikeken kívül egy üst vagy bogrács töredékét² tudhat magáénak.

A bogrács szavunk szintén török eredetre vezethető vissza, a török bakracs szóból származik. A török háztartásokban leginkább vízfordásra és fejszre használták, de a szabadtűzön való ételkészítés eszköze is lehetett. Az általában rézből készített darabok díszítetlenek, enyhén gömb formájúak és viszonylag vékony peremmel rendelkeznek. A bogrács vagy üst füle kétoldalt hurkos fiültartókban végződik, utóbbiakat szegecsekkel illesztették a bogrács testéhez. Bár a hatvani lelet töredék, de ez az applikálás szépen látható rajta. A 2020-as sikeres pályázatnak köszönhetően a hatvani bogrács töredék restaurálásra kerül, így a későbbiekben megújult formában a múzeumlátogató közönség is találkozhat majd vele az állandó kiállításunkon.

A törökök hatvani jelenlétét a laikus érdeklődők általában az erődített várral azonosítják, melynek sajnos nem maradt fenn ténylegesen feltárt, látható maradványa a város területén.³ Azonban ebből a kis ismertetőből is kitűnik, hogy a kisebb, sokkal emberközelibb tárgyak is ugyanolyan jelentőséggel bírnak, és árnyaltabb képet adhatnak a hajdanvolt török kori életéről.

Gál Andrea

Török kori bogrács rajza

Felhasznált irodalom:

Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664.

Gáborján Alice: A szolnoki hódoltságkori ásatási lábbelianyag magyar viselettörténeti vonatkozásai. *Ethnographia* 68 (1957) 543–574.

Kovács Gyöngyi: Török rézedények Szolnok megyéből. *Archeológiai Értesítő* 111 (1984) 78–91.

Lábjegyzetek:

¹ HLM anyaga, leltári szám: T2012.53.1.

² Kassa András ajándéka, 2015. Ltsz.: 2016.4.1.

³ Bár 2013-ban a Bástya utcai parkoló építéskor előkerültek egy középkori-török kori épület falai, a feltárt maradványokat – sajnálatos módon – nem jelenítették meg a mai városképben.